

Bognár Antal

Kulcs a Mesés éveinkhez*

(Alkalmi műhelyvázlat)

Akivel történetek elmesélésekor példálózni szokás, az *egyszeri ember*, a szemérmességéből (megélhettem ugyebár akár személy szerint én magam, az, akiről a történet szól) vagy (hogy üzenete általánosíthatóságát ki ne lehessen kezdeni) elővigyázatosságból meg nem nevezett akárki – egyszerre lehet az „egyszer (valamikor) volt” (hol nem volt) ember és a megismételhetetlen individuuum egy szál magában. Ezért lehattél volna, lehetnél te is.

Egy egysíkú példázat azonban magában véve sivár és megtévesztő lenne. Ha talán megrendít is, nem ad vigaszt, nem mutat kiutat.

Nagy léptékben, egészében véve egymást kiegészítőként, egymással dialógust folytatónak képzeltem el a Halley-üstököséről szóló (*Álmok a halálban*, 1986) meg a kiscelli kastélyhoz köthető sorsokból építkező regényemet (*Tartozás*, 2012), melyek megírásában a világ és benne az ember sorsát feszegető madáchi példa vezérelt.

Az előbbi „történelmi álregény” kilenc színben ábrázolja Pompei Kr. u. 76-beli elpusztulásától a Nagy Háborút elhozó 1910-es megjelenéséig a világ különböző pontjain az égi jeladással megjövendölt kataklizmákat (a catalaunumi, a hastingsi, a nándorfehérvári ütközet stb.), hogy még mielőtt újra ideér, megfejthesse aktuális feltűnésének leendő hatását a világ sorsára. (Amire jut, az annyi, hogy a zárójelenetben vezérlő kalauzai, a két angyal cibálja, magukkal akarják ragadni, miközben ő két kézzel kapaszkodva a földbe rikácsolja: „Én itt akarok maradni!”)

Utóbbi misztérium pedig tizenöt színben, összeérő („egyérintős”) emberi sorsokban pásztázza háromszáz esztendő átviharzását a kiszemelt koordinátán az első óbudai remetétől, a kiscelli kolostornak a fogolykiváltó trinitárius rend általi megépítésétől és az Óbudát megtizedelő pestisjárványtól az 1848-as szabadságharcon, Budapest 1944/45-ös ostromán és az 1956-os forradalmon át a jelenig.

A legmódszerezesebben a *Tartozás* fejezeteiben dolgoztam ki a párhuzamoságok rendszerét. A kolostorépítés befejezésének feladatával megbízott Jäger János kőfaragó történetére így felel a kastély későbbi birtokosáé, a bútorgyáros Schmidt Miksáé, aki a bajor II. (Őrült) Lajos király neuschwansteni, kacsalábon forgó (a Disney-filmekhez később lekoppintott) várának ígézetében épített magának pazar vízi lakot az Attersee partján, vagy Kádár sofőrének, a később vadászbalesetben elhalálozott Bócsi Andrásnak (mellesleg vadászbalesetből is kettő van!) egy zsákfalu határában, Csömörön a Loire mentiek mintájára emelt 21 szobás kastélya. Nem beszélve a méhrajnak az egész történetfűzér leitmo-

* *Mesés éveink. Beszélykék egy elképzelt regényből.* Napkút Kiadó, 2020

tívumaként megannyi alakváltozatban kísértő látomásáról. Kezdve egy kapárnak a Margitszigeten 1918-ban üdültetett gyerekek (köztük épp a majdani „nagyfőnök”) általi összetörésétől, aminek tanúja a padon megpihenő, később bombatalálatban a Margit-kórházban odavesző „szürke nővér”, a méhészkedő szolnoki veterán (a mártírhalált halt szalézi kispap fivére) által szigetelésre felhasznált festővászonig, rajta a két ölelkező, talányos figurával, és a német sofőr méhcsípéses balesetéig.

Így ível át a történet a Nemzetközi Vöröskereszt eszméjét megtermő solferinói és magentai véres csatatér részvevője, Anton Gajda által, aki az ekkor veteránmenhelyként szolgáló kiscelli kastélyban tengeti utolsó napjait, a Német Vöröskereszt 1956-ban Budapestre küldött német segélykórházáig, amely a Margit-kórház igazgatója, Örlös (itt: Kövi-Steinfeld) Endre jóváhagyásával a San Marco utcai Orvossegédképző Iskolában működik, míg az oroszok ki nem paterolják.

Meghatározó figurái mindegyikében testet ölt valamiféle kétlakiság, Marisus pátertől Schmidt Miksán át, akinek puritán nappalait mondén esték váltják Mágnás Elzával, Toldalagi Pálíg, akit tüdőbaja egyszerre jegyez el a költészettel és a magánnyal idős anyja mellett, és Örlös Endréig, akinek előbb üldöztetés az osztályrésze, családjá odavész a háborúban, majd a meghurcoltatás. Ikertörténet az itt Póka néven megörökített Pólya fivéreké is, akik közül Györgynek a heurisztika hozott nemzetközi hírnevet, akárcsak Jenőnek még a Nagy Háború alatt a sebészet, de utóbbi, végzetére, hazatért, és sorsa megpecsételődött.

Az egymásnak felelő történetek és sorsok legösszetettebb képlete a regény *Örök dicsőség* című fejezetének zárójelenetéből visszafejtve ölt alakot. (Örök dicsőség – ez a Gellért téri szovjet obeliszks felirata volt, de persze erre rímel az ismétlődő háborgásokat kiváltó, Szabadság téri szovjet hősi emlékmű felirata is, ahonnan a Trianon-szoborcsoportot eltávolították, azóta pedig a német megszállás mementója is társult a feltépett régi és új sebekhez.) Anton Gajda és brúderje, a morva Bohus éppúgy ott áll a megemlékezésre kivezényelt szakaszban a magyarok által különösen 1886-tól, 1899-es eltávolításáig kárhoztatott Hentzi-emlékműnél a budai várban, mint a kiegyezés után már ugyancsak menhelyi veteránellátásra jogosult egykori magyar honvédek. Köztük a kisebbik Góbor és Mohai István tüzér hadnagy (mindkettejük alakja hiteles, Mohai mintájául egyébként Marsall Lászlónak az általa ízes versben is megszólított bujdosó dédapja szolgált, akit kalandos életútja végül a torontáli Szanádra sodort). Bohusnak Gajda előtt elhallgatott titka, hogy foglyul ejtése után átállva egy ideig magyar oldalon is hadat viselt. Négyüket ezen túlmenően sokszorosán összeköti, hogy ki-ki a másiknak a csata forogtagában életére tört, de tudtával vagy tudta nélkül megkegyelmezett neki, sőt megmenekítője volt.

Hogy csak párban, összefonódásában érvényes a történetük, annak előképe a gyulafehérvári templomfal ósváltozatának egy régi szegélyköve az új falba beépítve, melyen két rejtélyes, összeölelkező figura támogatja egymást.

Kettő van az angyalokból is az óbudai plébánia oltáránál, egy törődött meg egy átszellemült, sugárzó. Két, Vácra menekített gyermekét veszti el Örlös, de

(legalább a regénytérben) két, Magyarországon menedéket lelt lengyel katona gyámolítja őket.

Mert minden igazi történet kiköveteli a párját. Aminek színe van, visszája is kell legyen. Ami kicsiben megvan, annak van változata nagyban is, és a nagyban kicsiben. Kinti és benti egymást feltételezik: a négyzet köré vont, sarkait érintő kör területének éppen a fele az oldalait középen érintő beleírt köré.

Nincs történet, amelyik ne vetne árnyékot, és nincs oly mély sötétség, amelyet ne leplezzen le egyetlen fénypászma. A jó történetek egymásnak felelnek.

Ismerjük a nevezetes elbeszélést, amelynek rögtön első mondatával Gregor Samsa úgy ébred, hogy bogárrá változott. Nekem kezdettől fogva, és akár-hanyadszor térek vissza hozzá, meghökkenítő nem maga az átváltozás, amit elszenvedője maga is csodálatra méltó készségességgel fogad (magam is így tennék), és aminek ezután gondosan részletezi folyományait az életvitelére ekkortól.

A bizarr mód fejtetőre állított viszonyrendszeren akadok fenn. Azon, hogy átváltozása előtt Gregor az eltartó, apja teng-leng, anyja asztmás, nem dolgozhat, ő pedig még azt az álmot is dédelgeti, hogy hűgát, kerül, amibe kerül, konzervatóriumba adja. Neki magának minden kedvtelése annyiból áll, hogy lombfűrészsel művészkedik. És még ekkor is minden gondolata akörül forog, hogyan módolhatná ki és hogyan győzhetné meg aznapi megmagyarázhatatlan-elmondhatatlan kimaradása miatt ellátogató főnökét arról, hogy továbbra is számíthatnak rá. Gyermeki lelkületével ő közöttük a felnőtt.

Ezt támasztja alá még jobban családtagjai infantilis viselkedése is, amit aztán a három bérlő tetéz meg komikusan megháromszorozódó gegjeivel. Anyja ájuldozásai közben, éledező durcásságával, még a legmegértőbb, húga is fokozatosan visszagyerekesedik.

A legkirívóbb esete ennek, ahogyan apja másodszorra kergeti vissza zugába. Lábdobbantások, a bot és az újság lengetése sziszegő hangok hallatása közben („mintha már nem is egyetlen apáé volna!”), végül egy türelmetlen fenéken billentés – az első beteretése körülményei látszatra félelmetesebben hatnak. A második azonban (amikor csodálkozva nézte, milyen óriási üldözője cipője talpa!) árulkodóbb a fejvesztettség, gyermeki mód fékevesztett indulatosság megnyilvánulásával akként, hogy az apja („mintha nem is az apja lenne ez az ember!”) almákkal kezdi el bombázni. Egyik lövedék bele is fúródik a hátába.

Summa summarum, ez a nyugtalanítóan kísértő olvasat egy rejtve maradó, de árulkodó szerepcserére vet fényt: a különös történet által felülírt „lappangó” történetben az apa kellene hogy legyen az, akinek egyik pillanatról a másikra végbemenő átváltozása bogárrá – a megöregedését sűríti egybe! Csak egy apa lehet az, aki zokszó nélkül állja a sarat a családjáért, és most itt áll kiszolgáltatottan, magatehetetlenül, már szót érteni sincs mód vele. Tehertételként övéi hátán, akik kénytelen-kelletlen a saját lábukra állnak. Amit Gregor általuk csak tudomásul vett, tevőleges közreműködésük nélküli eltakarítása után már felszabadultan élnek meg.

Franz Kafka történetének e lappangó dimenziójára mutat különösképpen a fizikai méretarányok tekintetében – épp azok minuciózus arányítása által – az olvasón elhatalmasodó egyre nagyobb bizonytalanság.

Vajon mekkorák lehetnek a gyümölcsöstáliból szedett kis piros almák, amelyekkel az apa megtöltötte a zsebeit? Nagyon piciket talán mégsem tesznek gyümölcsöstáliba, nagyon nagyok nem férnének el a zsebben. Vegyük tehát őket közelítően közepesnek, gyermekökölnyinek.

Ugyan mekkora lehetett a bogár, amelyé Gregor átváltozott? Ha nem sokkal nagyobb egy almánál, akkor egy ilyen találat szétlapítja vagy halálra sebzí. Ha viszont sokkal nagyobb, akkor páncélszerűen kemény hátába aligha tud belefűródni egy mégoly nagy erővel elhajított alma.

De vegyünk méretet az utalások alapján magáról Gregorról!

Hangos csapódás hallatszik, amikor szélesnek mondott (később az ajtónyíláson nehézkesen fér át), háton fekvő testével kiveti magát az ágyból, miután nem várhat két erős emberre, hogy leemeljék fekhelyéről.

Amikor bemászik a kanapé alá, hátát kissé nyomja a kanapé alja, és a fejét nem tudja fölemelni.

Az odatolt székről az ablak könyöklőjének támaszkodva nézelődik az ablakon.

De már az elején, ha körülményesen is, a széktámlának támaszkodva, úgyahogy fel tud egyenesedni (a függőleges testtartás számára megoldhatatlan), és (fogatlan!) szájával el tudja forgatni a kulcsot, fejét ráfektetve ki tudja nyitni a kilincset.

Mindezekből teshosszát illetően egy nagyobbacska gyermek testmagasságára lehetne következtetni.

Igen ám, de közben ez a bogár fel tud mászni a falra, hogy rátapadjon a képre, amelyet anyjával és húgával dacolva szeretne a szobájában tartani; sőt nemcsak a falakon mászkál, de szeret lógni a mennyezeten, s elengedve magát lepottyanni (második beüzetése előtt is odakinn így zuhan menekülés közben az asztalra). Vajon egy ekkora bogár valóban meg tudná tartani magát nemcsak függőleges felületeken, de a plafonon is?!

Messzebbre vezető következtetésem szerint felsejlik itt egy dermesztő megállapítás: hogy van az elidegenedésnek olyan foka – és ezt idézi meg a legmélyén az elbeszélés –, amelyen az ember eleve traumaként éli meg növekedése folyamatát, azt, hogy kisdedből, aki „óriásokra” néz fel, a változó látószögbe beletanulva nő fölébe a világnak, majd töpörödik végül össze, szánalmasan, elesettségre kárhoztatva. Idétlen korából egyszeriben másik idétlen korba lép át, miközben lényét az idő benne elevenen élő „memográf” metszeteiben változatlanul tudja. (Mai eszemmel ennek a gubancnak a megsejtését őrzi *Férfiöltöny* című lírai novellám 1970-ből. Valósággal matematikai sejtését, hiszen a tanítványi, segédszerepű beszélő, képzeletben megidézve a mester apafiguráját a felnőtté válást, a férfiöltöny közös megvarrására egy majdani ismeretlen részére – mellesleg a lokális hírközpontnak ábrázolt szabóműhelyben –, különös mód a kamasz hiteles testméreti adatait adja meg, amikor méretet vesz a mester, talán öntudatlanul egyféle Peter Pan-os, bádogdob-szindrómát kiadva.)

Ha a sokféleképpen gondosan körülírt fizikai dimenziók minden alkalommal csak tovább homályosulnak, valójában mellőzhetőnek tekinthetők, akkor talán igazából nem is egy (szégyenteljes) fizikai átlényegülés van itt megírva. A bogárrá változott Gregornak emberlelke van, ha még most is annyira meg tudja ragadni húga játéka, a zene, az áhítózza keresett ismeretlen táplálék. És mégis, még határozottabban a meggyőződése, mint a húgának, hogy zavaró tényező családjá életében, el kell tűnnie! (Eltakarításáról önállóan intézkedik is majd a bejárónó.) Családjára így is megindultan és szeretettel gondol vissza.

Szememben éppen ezért a legvigasztalanabb mozzanata Gregor Samsa történetének ez. A sivár kimenetel: hogy miután a toronyóra elütötte a hajnali hármat, amikor a lassú derengésben feje lehanyatlik, még csak nem is kileheli a lelkét, hanem csak orrlikaiból csendesesen kiárad utolsó lehelete.

Hogyhogy nincs számára megváltás?!

Miért nincs feloldozás leílt jámbor életére?

Honnan az ilyen magától értetődőnek vett, botrányos részvétlenség?

Történetét olvasva nekem ez volt bántó mindahányszor, nem bogárléte, amire egy reggel eszmélnie kell.

Ezért formáltam meg Jákó Béla nyugalmazott kézbesítő öreg napjainak, „átváltozásának” párhuzamos történetét, melyben hősünknek, bár ő is esendő, mint minden ember, legalább valaki képzeletében megadatik a halódó szarvasbogár láttán, amelyre valaha maga is egyszer rácsodálkozott, a megnemesülése. (Ahogyan egy régi novellámban Joachim Kirschmüller futaki uradalmi titkárnak a kikövetelt, fohász értékű együttes olvasói rá gondolás révén. Vagy harminchét évvel későbbi párdarabjában, az elengedésével megbékélő velencei özvegy, Vidoniné kardos jóindulatából, Kmetz Jónás nyelvészprofesszornak.)

